

УДК 882.6.09-2

І.Л. ДАНИЛЕНКА

УЛАСНА ЛЕКСІЧНЫЯ СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ КАМІЧНАГА Ў МОВЕ БЕЛАРУСКАГА ПЕРЫЯДЫЧНАГА ДРУКУ (на матэрыяле часопіса “Вожык”)

Мэтай артыкула з’яўляецца вызначэнне і апісанне найбольш тыповых уласна лексічных сродкаў стварэння камічнага эфекту ў мове часопіса “Вожык” (на матэрыяле выданняў 1996 – 2000 гг.). Камічная экспрэсія лакалізуецца і / або ствараецца ў межах слова ў тых выпадках, калі аўтар нечакана разбурае прывычныя, усталяваныя ў мове заканамернасці, звязаныя са значэннем слоў і іх формай, тонка, умела матывуе парушэнне гэтых норм.

У мове беларускага перыядычнага друку (на матэрыяле часопіса “Вожык”) уласна лексічнымі сродкамі камічнай экспрэсіі з’яўляюцца:

1. Антрапонімы: “гаваркія” прозвішчы, імёны (як кантрастныя прозвішчы і / або сацыяльнаму становішчу свайго ўладальніка, калі не з’яўляюцца штучна створанымі; як “гаваркія”, калі ўтвараюцца адмыслова), мянушкі (у тым ліку і матываваныя прозвішчамі рэальных асоб).

2. Апелятыўныя імёны.

3. Тапонімы.

4. Аказіянальныя словы: лексічна-семантычныя аказіяналізмы, лексічна-граматычныя аказіяналізмы (семантычна адвольная кантамінацыя, або гібрыдызацыя, узуальных слоў; штучная этымалагізацыя; скарачэнне асновы слова).

Да лексічных сродкаў стварэння камічнай экспрэсіі ў літаратурнай мове адносяцца звычайна сінонімы (найчасцей індывідуальна-маўленчыя, семантычна або экспрэсіўна кантрастныя), антрапонімы (“гаваркія” прозвішчы, імёны, мянушкі), лексічныя аказіяналізмы (пабудаваныя як па тыповых, так і нетыповых, спецыфічных мадэлях), словы з незразумелым для персанажа значэннем (у асноўным іншамоўныя), дыялектызмы (фанетычныя, лексічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя), стылістычна зніжаная лексіка (прастамоўныя словы) [1, с. 151-173].

Лексічныя сродкі камічнага можна падзяліць на ўласна лексічныя, лексіка-семантычныя і лексіка-стылістычныя.

Мэтай артыкула з’яўляецца вызначыць і апісаць найбольш тыповыя ўласна лексічныя сродкі стварэння камічнага эфекту ў мове часопіса “Вожык” (на матэрыяле выданняў 1996 – 2000 гг.).

Камічная экспрэсія лакалізуецца і / або ствараецца ў межах слова ў тых выпадках, калі аўтар “нечакана разбурае прывычныя, усталяваныя ў мове заканамернасці, звязаныя са значэннем слоў і іх формай, тонка, умела матывуе парушэнне гэтых норм” [2, с. 52].

Уласна лексічныя сродкі камічнай экспрэсіі – гэта перш за ўсё антрапонімы, апелятыўныя імёны, тапонімы і аказіянальныя словы.

1. Антрапонімы ў мове часопіса “Вожык” выконваюць не толькі дыферэнцыйную функцыю, якая ўласціва ім у звычайнай маўленчай камунікацыі, але і экспрэсіўную, характарызуючую, паколькі ўжываюцца не проста як імя, а яшчэ і як сродак характарыстыкі той асобы (рэаліі), якая носіць пэўнае імя, для стварэння камічнага эфекту.

Антрапонімы размяжоўваюцца на “гаваркія” прозвішчы, імёны і мянушкі людзей.

1.1. Прозвішчы: *Яе [Ларысы Фармавой] мілая непасрэднасць, блізкасць да жыцця і цудоўныя абрысы цела спадабаліся членам журы – пісьменніку*

Г. **Рознастрававу**, кінарэжысёру А. **Дубляёнку** і машыністу вежавага крана І. **Вашумацьеву**. (2000, № 10, с. 5). *Ды вось! – ён палез у зашмальцаваны запячкі і выцягнуў натаку з нейкай газеты. “Віктар Пятровіч Недарэка – было напісана там. – Лепшы механізатар калгаса “Шлях Ільча”. І фатаграфія – Джым Морысан.* (2000, № 7, с. 9). Іван **Дранікаў**, нядаўні аспірант сельскагаспадарчай акадэміі, нарэшце абараніў кандыдацкую дысертацыю “Роля і значэнне каларадскіх жукоў у павышэнні ўраджайнасці бульбяных палеткаў”. (2000, № 3, с. 2). *Трэба падкрэсліць, што свята прыгажосці, несумненна, удалося. Чароўная музыка Баха, Салаўёва-Сядога, Лучанка і сына спонсара конкурсу Васі Закідайлы <...>* (2000, № 10, с. 5).

Пры ўтварэнні “гаваркіх” прозвішчаў найчасцей выкарыстоўваецца рэфэрэнтна абумоўленая семантыка апелятыва. Камічная экспрэсія ў такіх выпадках “грунтуецца на наўмысным ажыўленні значэння апелятыўнай утваральнай асновы прозвішча” [3, с. 130], параўн.: *Антось Дзебшотсь, Андрэй Кабскарэў, Генадзь Дзеўзяць, Амброс Грошыпрынёс, Станіслаў Лётаўкупляў, Марка Пачарку, Рыгор Закусьпрыпёр, Максім Дыкзусім, Пракоп Яксноп, Валерка Абзямельку, Сымон Гамон, Астап Дабаб* і да т. п. (1996, № 5, с. 9). Або: *Учора вечарам Сінюшкін Б.Г. у прысутнасці Налівіна Л.І. і Пахмелава М.С. адкрыў бутэльку гарэлкі.* (1996, № 7, с. 6).

Экспрэсіўныя прозвішчы могуць быць двайнымі, утварацца з двух “гаваркіх”: *Механізатар з вёскі Бязладдзе Гвідон Ключач цікавіцца, як рэальна размежаваць “вертыкаль” і “гарызанталь”. Ягонае пытанне мы накіравалі старшыні лектарскай групы раённага таварыства “мудрасці” Аўгену Базіс-Надбудоўшчыку.* (1996, № 3).

Часта “гаваркі” характар прозвішчы (самыя звычайныя) набываюць непасрэдна ў кантэксце: *У Сцяпана Маськова суседам Паўлюк Казлянок. Такі непрыемны чалавек, акурат, як Маськоў у ацэнцы Казлянка. Маськоў купіў у суседняй вёсцы рагатага казла, які, як яму здавалася, быў нечым падобны на суседа. А Казлянок назваў свайго новага сабаку Моськам і, выходзячы на ганак, клікаў на ўсю вуліцу: “Моська, Моська! Каб ты выкруціўся!”* (2000, № 9, с. 7).

Камічны эфект можа стварацца і ў выніку абыгрывання прозвішчаў вядомых гістарычных асоб і сучаснікаў: *Мясцовы школьнік Кары Толікаў сустрэў на вуліцы кандыдата ў чэмпіёны свету па боксу Каспара Гарыкава і папрасіў у яго закурыць. Калі ж той адмовіў, пусціў у ход кулак і пабіў славутага баксёра.* (2000, № 3, с. 2). *Маецца на ўвазе прозвішча чэмпіёна свету па шахматах Гары Каспарава, які да таго ж з’яўляецца аматарам боксу.*

1.2. Імёны для стварэння камічнага ўжываюцца значна радзей, чым прозвішчы, і звычайна ў двюх супрацьлеглых функцыях, у залежнасці ад спосабу свайго ўтварэння:

а) як кантрастныя прозвішчы і/або сацыяльнаму становішчу свайго ўладальніка, калі не з’яўляюцца штучна створанымі: *Рэзкі тэлефонны званок прымусіў уздрыгнуць Вільгельма Пупкіна.* (1998, № 3, с. 11). *Механізатар з вёскі Бязладдзе Гвідон Ключач цікавіцца, як рэальна размежаваць “вертыкаль” і “гарызанталь”.* (1996, № 3);

б) як “гаваркія”, калі ўтвараюцца адмыслова: *Інжынер Вальфрам Ацэтонавіч Карбідзюк працаваў у канструктарскім бюро завода аўтапаілак.* (1998, № 6, с. 8).

1.3. Мянускі (у тым ліку і матываваныя прозвішчамі рэальных асоб): *Учора на Партызанскім праспекце супрацоўнікамі ўнутраных спраў памылкова быў затрыманы злодзей у законе Яўстрат Папіхайла па мянушцы “Выспятак”.* (1996, № 3, с. 3). *Сапраўднае імя гэтага чалавека Купрэў. Але вяскоўцы назвалі яго Горбусам.* (1996, № 9, с. 10). *“Наш Рэмба” – любоўна называюць яго бабулі-прадаўшчыцы*

семак. (1996, № 3). *Калееі па працы замацавалі за мной мянушку Цыцэрон <...>* (2000, № 9, с. 10). *Варта было Іллюку ў першы дзень знаёмства прызнацца, што быў колісь старшынёй калгаса, ці, як ён, хітравата жмурачы вока, казаў “прысядацелем”, як мянушка імгненна прыліпла да новенькага.* (2000, № 2, с. 6).

2. Апелятыўныя імёны – гэта ўласныя імёны (звычайна імёны ці прозвішчы вядомых гістарычных асоб або літаратурных персанажаў), якія ўжываюцца ў якасці агульнага імя без змянення сваёй формы, акрамя (у некаторых выпадках) граматычных форм ліку: *Начальства ўсіх рангаў мела падставы хвалявацца, а народ, як заўсёды, жыў надзеяй – мо паляяцца, нарэшце, у пасад мясцовыя гарлахвацкія?...* (1998, № 11, с. 4). *З нашымі заробкамі Карэўкам не станеш.* (1996, № 3, с. 14). *У вас жа заручальны пярсцёнак на руцэ – хоць зняў бы – донжуан знайшоўся.* (1996, № 11, с. 9). *Ажно на два кіламетры (ад універсама “Свіслач” да камвольнага камбіната) працягнулася воўчая сцежка. Усяго 5 ліхтароў устаноўлена на гэтым участку ды і на іх спакушаюцца мясцовыя Маўглі.* (2000, № 11, с. 2). *А беларускія кулібіны даўно ведаюць, як гэта зрабіць <...>* (2000, № 7, с. 3). *Шэрлакі-холмсы з Мінскага раённага аддзела міліцыі ўнікаць у справу не захацелі.* (1996, № 2, с. 2). *Праз пэўны час няўдалы лавелас сядзеў у міліцыі і спрабаваў апісаць партрэт сваёй Дульцынеі.* (1998, № 9, с. 7). *Нарэшце сарваны маскі з чатырох “фантамасаў”, якія наводзілі жах у горадзе. <...>* (1999, № 4, с. 5). *Барыс Пятровіч, вы – галоўны Айбаліт вобласці.* (1998, № 9, с. 2).

3. Тапонімы: *Механізатар з вёскі Бязладдзе Гвідон Клюкач цікавіцца, як рэальна размежаваць “вертыкаль” і “гарызанталь”.* (1996, № 3). *Вёска Шчанюкі.* (1996, № 5, с. 11). *У горадзе Абыціхаве, у Абыціхаўскай вобласці і ва ўсім Абыціхаўскім генерал-губернатарстве з даўніх часоў жывуць абыціхаўцы.* (1996, № 7, с. 2).

4. Аказіянальныя словы – гэта такія лексічныя адзінкі, якія з’яўляюцца аўтарскімі наватворамі рознай структуры, ступені “навізны”, экспрэсіўнасці, частаты ўжывання (сустракаюцца ў тэксце адзін раз ці больш). Паводле спосабу ўтварэння аказіянальныя словы размяжоўваюцца на лексічна-семантычныя (адпавядаюць словаўтваральнаму стандарту) і лексічна-граматычныя (не адпавядаюць словаўтваральнаму стандарту).

Трэба адзначыць той факт, што ступень камічнай экспрэсіі лексічных аказіяналізмаў (як і ўвогуле экспрэсіўнасці, якая не звязана з вербальным або сітуацыйным кантэкстам, а ўнутрана ўласцівая дадзенаму слову) залежыць ад іх словаўтваральнай структуры. Чым больш аказіяналізмы адрозніваюцца ад словаўтваральнага стандарту (словаўтваральных заканамернасцей), тым у большай ступені яны могуць выражаць камічны эффект. Гэта найперш характэрна для аказіяналізмаў, якія ўтвараюцца па непрадукцыйных або малапрадукцыйных ці спецыфічных (нетыповых) словаўтваральных тыпах [1, с. 161].

4.1. Лексічна-семантычныя аказіяналізмы, утвораныя па аналогіі з адна тыпнымі па структуры (словаўтваральнай мадэлі) лексемамі, г. зн. па прадукцыйных словаўтваральных тыпах, пераважаюць у мове перыядычнага друку: *Барыс Шабалаў са Слуцку хоча даведацца: чаму некаторыя птушкі, якія называюцца пералётнымі, нікуды не ляцяць, а зімуюць у нас. Калючык: – Пэўна, ёсць і недалётныя птушкі.* (1999, № 7, с. 11). *Яшчэ ў перыяд арандатызацыі півавары недаплацілі ў бюджэт добрую порцыю мільёнаў.* (1996, № 4, с. 6). *Умее ён Не толькі чаўкаць, Фінты круціць, ваду муціць, І крытыкесу, як аўчарку, На маладога напусціць.* (1998, № 7, с. 4).

4.2. Лексічна-граматычныя аказіяналізмы ўтвараюцца паводле спецыфічных (нетыповых) спосабаў, найбольш пашыранымі з якіх у мове перыядычнага друку з’яўляюцца наступныя:

а) семантычна адвольная кантамінацыя, або гібрыдызацыя, узуальных слоў (у выніку чаго ўзнікае складаная семантыка новай адзінкі, што і надае ёй камічны змест): *Іх звышмоцныя яйкі нясуць так званыя **цэстраўкі**: гібрыд цэсаркі і страуса, які пасля вялікіх намаганняў удалося вывесці спецыялістам фабрыкі.* (1996, № 3, с. 3);

б) штучная этымалагізацыя, або перайначванне рэдкаўжывальных, найчасцей запазычаных слоў (у выніку чаго яны суадносяцца з сугучнымі словамі безадносна іх семантычнай блізкасці, што і абумоўлівае камічны эфект): *Магутны тайфун пранёсся над мытняй "Брузкі-2" <...> Нават намеснік начальніка рэгіянальнай мытні не можа з упэўненасцю сказаць – тайфун ці **кайфун** выжлукціў яго [спірт].* (1996, № 12, с. 6);

в) скарачэнне асновы слова – адсячэнне суфікса або нават часткі кораня: *Зай пабыў У краме-будцы.* (1998, № 2, с. 11). Тут: *заяц*.

Лексічныя аказіяналізмы могуць утварацца адначасова з дапамогай розных спосабаў, што ўзмацняе іх значнасць як сродкаў выражэння камічнага.

Такім чынам, у мове беларускага перыядычнага друку (на матэрыяле часопіса "Вожык") уласна лексічнымі сродкамі камічнай экспрэсіі з'яўляюцца антрапімы, апелятыўныя імёны, тапонімы і аказіянальныя словы.

ЛІТАРАТУРА

1. *Рагаўцоў, В.І.* Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі: манарфія / В.І. Рагаўцоў. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2002. – 304 с.
2. *Вакуров, В.Н.* Речевые средства юмора и сатиры в советском фельетоне / В.Н. Вакуров. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 54 с.
3. *Бірыла, М.В.* Антрапанімія пазычаная / М.В. Бірыла // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. – Мн.: БелСЭ, 1984. – Т. 1. – С. 129-130.
4. *Рагаўцоў, В.І.* Сінонімы як сродак стварэння камічнага эфекту ў беларускай драматургіі / В.І. Рагаўцоў // Весці Беларускага дзярж. пед. ун-та. – 2000. – № 2 (24). – С. 34-39.
5. *Рагаўцоў, В.І.* Антонімы як сродак выражэння камічнага (на матэрыяле беларускай драматургіі) / В.І. Рагаўцоў // Веснік Магілёўскага дзярж. ун-та імя А.А. Куляшова. – 2000. – № 2–3 (6). – С. 105-110.